

Демчук О. А.

Національний університет «Острозька академія»

УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОТИП ЯК САМООБРАЗ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ВАСИЛЯ МАХНА

У статті за допомогою імагологічного методу проаналізовано український етнотип у поетичних текстах Василя Махна, акцентовано увагу на питанні національної самоідентифікації автора та її відображенні в творчості письменника. У науковій розвідці з'ясовано зв'язок міграції, мандрівного способу життя, інтелектуального кочівництва, знайомства з різними культурними, політичними, історичними та географічними середовищами з етнічною ідентифікацією автора. Очевидно, що переїзд із України в Америку, часті подорожі, перебування в середовищі різноманітних етнічних груп позначились на світогляді, аксіології та поглядах Василя Махна, які своєю чергою відтворені в поетичних текстах письменника. Унаслідок цього дискусійним та актуальним є питання специфіки репрезентації українського етнообразу в творчості автора. У рецепції письменника український етнотип постає самообразом, оскільки попри перебування серед американського етносу автор усе одно ідентифікує себе українцем. У цій студії охарактеризовано український етнотип у поезіях письменника, специфіку його репрезентації, авторську рецепцію самообразів та функціонування іміджів «свого» в текстах.

Український етнотип переважно репрезентовано в поетичних текстах Василя Махна за допомогою спогадів, представники цього етнообразу – рідні, близькі чи друзі письменника. Самообраз у ретроспективній репрезентації набуває ностальгійного й сумного обрамлення. Люди-спогади в рецепції автора постають доволі ідеалізованими, далекими від теперішнього, такими, якими залишились в пам'яті письменника. Ліричний герой відчуває себе «своїм» серед самообразів-спогадів.

Український етнотип у поезіях Василя Махна також репрезентовано випадковими людьми, сучасниками. Рецепція представників теперішнього етносу українців набуває іншого забарвлення, аніж репрезентаторів минулого, внаслідок тривалого життя письменника поза межами цього етносу. Ліричний герой поезії Василя Махна болісно реагує на те, що співвітчизники засвідчують його відчуження та ставляться до нього недовірливо, оскільки поет-емігрант набуває рис «іншого» в представників «свого» етнотипу.

Ключові слова: «своє/чуже», етнотип, самообраз, імагологія, етнічна ідентифікація.

Постановка проблеми. Явища міграції, глобалізації, мобільності позначились на проблематиці творчості українських митців, письменники все частіше вдаються до рефлексій на тему подорожей, вимушеної зміни місця проживання, пошуку себе та загубленості під час мандрів тощо. Саме тому в літературознавчій сфері на зламі ХХ–ХХІ століть постала потреба в дослідженні етносвідомості, кордонів *свого* й *чужого*, відмінності та спільності рис різних етнотипів, само- та етноідентифікації образу людини в текстах. У зв'язку з відкритістю світу та можливістю змінити етнічне середовище перебування кордони між власною національністю та іншими народами й культурами стають майже непомітними, що робить репрезентацію *свого* та *чужого* надскладною у творах письменників, стилем яких стало відображене у творчості інтелектуальне кочівни-

цтво та репрезентація етнотипів. Етнотип у тексті, із яким ідентифікує себе автор, називають самообразом, або ж автообразами чи автоіміджами, водночас *інші* етнотипи номінують гетерообразами, або ж гетероіміджами. Проте різниця між ними доволі відносна, оскільки ці образи залежать виключно від авторської етносвідомості: автообраз – це репрезентація внутрішньої (етно)ідентичності, *свого*, а гетероімідж – це відображення *чужого* в тексті. Однак авто- та гетерообрази невіддільні та часто суб'єктивні, оскільки вони є протиставленням одне одного, де *інше* зображують через *своє* й навпаки [3, с. 390; 6, с. 371]. Ця диференціація ускладнюється, якщо митець перебуває в стані безґрунтності й загубленості, а відповідно не відчуває приналежності до певного етносу. На дослідження авторської рецепції етнообразів, категорій *свого/чужого* та відтворення

їх у тексті спрямована імагологія. У літературознавстві нині стають пріоритетними імагологічний метод та наукові розвідки, присвячені творам письменників, основою творчості яких є новий номадизм, стирання меж між різними культурами та розмитість етнічної ідентифікації внаслідок мандрівного трибу життя. До таких авторів належить і Василь Махно – *homo viator*, домінантою творчості якого є зовнішня та внутрішня міграція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників-основоположників методології імагології можемо виокремити Маріуса-Франсуа Гюара, Манфреда Беллера, Хуго Дизерінка, Жана-Марі Карре, Джоєпа Лірсена, Данієля Анрі Пажо, Едварда Саїда, Іхаба Хассана. Різні аспекти імагології також досліджували українські науковці, серед них – Юрій Барабаш, Василь Будний, Тетяна Денисова, Микола Ільницький, Наталія Кіор, Олександр Кирильчук, Юлія Ковальчук, Дмитро Наливайко, Ірина Пупурс, Христина Семерин, Олексій Сінченко, Вікторія Якимович та інші. До уваги взято й розвідки, присвячені різним граням творчості Василя Махна, – Івана Андрусика, Тараса Антиповича, Романа Гром'яка, Тамари Гундорової, Андрія Дрозди, Олесі Калинюшко, Світлани Кочерги, Оксани Луцишиної, Світлани Марчук, Михайла Найдана, Йоханена Петровського-Штерна, Марії Ревакович, Богдана Рубчака та інших.

Науково-методологічну базу цієї студії склали праці Хуго Дизерінка, Джоєпа Лірсена, які зосереджують свою увагу на питаннях гетерота самообразів, особливостях текстової репрезентації етнотипів та методології й історії імагології, Василя Будного, чії роботи присвячено питанням імагології у світовому й українському літературознавстві зокрема, Богдана Рубчака, у дослідженнях якого проаналізовано особливості творчості письменників в умовах еміграції, вплив зміни середовища проживання на етноідентифікацію як джерело творчості, Олексія Сінченка, хто зосередив увагу своїх студій на питанні безгрунтяності й репрезентації її в текстах. До науково-методологічної основи цієї статті й також належать спостереження Тамари Гундорової, Олесі Калинюшко, Світлани Кочерги, які у своїх працях аналізують особливості творчого стилю Василя Махна, відображення мандрівного способу життя письменника у його текстах. Однак жодна з цих робіт не зосереджена повністю на проблемі самоідентифікації, дослідженні репрезентації українського етнотипу, художніх функціях самообразів у поетичних текстах Василя Махна, що й робить цю студію актуальною.

Постановка завдання. Завдання статті полягають у дослідженні українського етнотипу в поезіях Василя Махна, аналізі його репрезентації, авторської рецепції самообразів у творах та впливу етноідентифікації письменника на осмислення іміджів *свого* в поетичних текстах.

Виклад основного матеріалу. Василь Махно – письменник, людина-пілігрим, що перебуває в перманентному пошуку себе й сенсів, його вибором стали мандри як шлях до самоідентифікації та саморозуміння, пізнання *свого* за допомогою відкриттів культур *інших*. Загалом автор займає чільне місце не лише в українському літературному процесі, а й у світовому (його тексти перекладені різними мовами світу: англійською, німецькою, польською, румунською, сербською, чеською тощо; також письменник частий гість на різних світових поетичних фестивалях в Америці, Грузії, Ізраїлі, Індії й так далі). Творчий доробок Василя Махна складає художня проза, дебюти у стилі якої були доволі гучними, зокрема перша збірка оповідань «Дім у Бейтінг Голлов» стала Книгою року ВВС – 2015, роман автора «Вічний календар» був номінованим на Книгу року ВВС – 2019 і Шевченківську премію – 2020. Жанрове розмаїття творчості письменника містить також і есеїстику: останні дві збірки есеїв увійшли до коротких списків Книги року ВВС – 2019 і 2020. Дебютував Василь Махно як поет 1993 року й відтоді впевнено закріпився в літературному світі: власне поетичні тексти становлять левову частину творчого доробку письменника.

У поетичних текстах Василя Махна відображено долання географічних та культурних кордонів *інших* народів та країн, розширення світогляду за допомогою подорожей, переосмислення ціннісних та життєвих орієнтирів унаслідок змін середовища, репрезентовано іміджі *чужого* та *свого*, різних культурних типажів. Василь Махно змінив місце проживання з України на Америку ще 2000 року, тому навколо постаті письменника тривають дискусії науковців щодо етноідентичності автора та її впливу, а також впливу мандрівного стилю життя на творчість і рецепцію різних етнообразів у текстовій репрезентації, зокрема й надважливим залишається питання українського етнотипу у сприйнятті автора. Олексій Сінченко переконаний у тому, що «справжнє буття можна верифікувати лише до наявності державної нації» [11, с. 166]. Натомість інші дослідники, наприклад, Олеся Калинюшко, схиляються до думки, що втрата етнічної приналежності не пов'язана лише зі зміною простору, а насамперед залежить від

внутрішнього усвідомлення індивіда: «В сучасному мобільному суспільстві людина, яка покинула свою вітчизну, не обов'язково є емігрантом, якщо не перестає ідентифікувати її зі своїм домом...» [4, с. 131]. Таким чином, основною в авторській рецепції та репрезентації етнотипів залишається індивідуальна письменницька (етно) ідентифікація. Тамара Гундорова, до прикладу, наголошує на тому, що Василь Махно, попри свій космополітизм, відкритість до світу й прагнення пізнавати нові етнічні середовища в усіх проявах буття в Нью-Йорку, все ж підкреслює свою приналежність до українського народу та його культури: «...Махно свідомо зараховує себе до української літератури, з якою пов'язав себе ще у тернопільський період, і пише українською мовою. Регулярно з'являються його книги в Україні. І це при тому, що Махно двома ногами стоїть на Американському континенті і свідомо культивує свій імідж глобального поета...» [2, с. 3]. Світлана Кочерга суголосно вважає Василя Махна автором, котрий, хоч і є номадом, чітко усвідомлює свою етнічну приналежність та не відривається від інтересів своєї країни [5, с. 5].

До дискусій щодо етнічної ідентичності Василя Махна долучались також і Андрій Дрозда, і Юрій Барабаш, і Михайло Найда, і Марія Рєвакович, але жоден із дослідників не заперечив повністю рецепцію українського етнотипу як самообразу в творчості поета, та й загалом не йшлося про абсолютне відречення від авторського самоусвідомлення як представника українського етносу. Окрім того, знаходячись посеред американського простору, уздовж дороги «Long Island Road», краю «Montauk» і низки інших топосів таких, як «McSorley's Old House», «Starbucks», «Cornelia Street Cafe», «Mindland Beach» тощо, Василь Махно відчуває гостру потребу тримати зв'язок із рідними теренами. Одна з небагатьох можливостей це робити – творчість, що є способом мандрувати в минуле, переноситися в український простір, відповідно в поетичних текстах Василя Махна неодноразово натрапляємо на вербалізоване прагнення контактувати з батьківщиною за допомогою віршів. Його поезія – це міст, який поєднує письменника з уявним місцем, спосіб комунікації з ним: «уповздовж літер і сторінок – / до підземних криниць до небесних річок / викладаєш з паперу / міст» [8, с. 374]. Небезпідставно можна стверджувати, що український етнотип у рецепції Василя Махна постає самообразом відповідно до авторської етноідентифікації.

Варто зазначити, що доволі часто поезії письменника мають проєкції в його минуле, про що неодноразово говорить сам Василь Махно в інтерв'ю чи есеїстиці. Переплетення власного життєвого досвіду з творчим вимислом дає нам підстави ототожнювати образи ліричних героїв із образом автора. Відповідно український етнотип у поетичних текстах Василя Махна репрезентований в основному через спогади письменника. Представники українського етнотипу, самообрази, здебільшого – це близькі люди митця, яких автор колись знав і які асоціюються з рідним простором, люди-спогади, як-от дід, батько, мама тощо: 1) «дідо любив свого пса при синіх очах – рибу з Джурунки – / легені його – заспані пилом руди – грали басами як міхи / з Євангелії знав напам'ять куці прості уривки / у кухні розпалював віхтем» [8, с. 301]; 2) «я називатиму кожну пучку світла Іваном / Я згадуватиму дрібниці яких – на жалі – небагато...» [8, с. 305]; 3) «пращід у капелюсі але погляд у нього пожухлий / на фотографії літо – трава зеленим кожухом...» [8, с. 405]; 4) «жовтів молочай – рухались залізничі / і достигали бджоли й солодкі суніці / на мене чекала мама і батько-водій / вони сиділи на березі – при воді» [7, с. 5]. Самообраз, репрезентований за допомогою спогадів, набуває спокійного ностальгійного забарвлення із вкрапленнями суму, бо спогади про близьких людей ще боляче резонують у душі ліричних героїв Василя Махна. Позаяк саме в текстах, де рецепція українського етнотипу має характер спогадів, самообрази постають дещо ідеалізовано й суб'єктивно. Ці іміджі *свого* не мають майже нічого спільного з теперішнім, оскільки є не реальними, а такими, якими їх хоче пам'ятати, або ж таки пам'ятає, автор у минулому. Зокрема Богдан Рубчак, аналізуючи особливості творчості поетів-емігрантів, зазначає: «З роками будинки, вулиці, парки, люди десь там, на батьківщині, почали блякнути, їх образи почали розпливатися, і їх негайно треба було підкращувати мрією, ілюзією» [10, с. 91]. Таким чином, самообрази-спогади постають ілюзорними, набувають рис прихистку, до якого ментально може втекти ліричний герой від теперішніх *інших*, що його оточують.

Рецепція етнотипу українця в поетичних текстах Василя Махна в теперішньому значно відрізняється від сприйняття самообразу у світлі спогадів. За Василем Будним, «образ змінюється не тому, що змінюється приписуваний певній нації характер, а тому що змінюється ставлення до країни» [1, с. 131]. Внаслідок часткового відчуження

від батьківщини та тривалого життя в Америці репрезентація самообразу українця сучасності в поезіях Василя Махна набуває іншого забарвлення. Зокрема представників теперішнього українського етнотипу описано шляхом репрезентації їхніх думок про ліричного героя, ототожненого з автором, якого в Україні сприймають як іноземця, чужинця, що опинився поза межами українського етносу в пошуках комфорту. Рефлексії українців-сучасників щодо ліричного героя мають негативне, навіть недовірливе, критично-іронічне забарвлення, абсолютне неприйняття: «— кажуть у Штатах він пафос / — ну тачка бабло прибамбаси / — їсть зелений фалафель / — по фіг йому і на фіг... / — ніколи не був він нашим» [9, с. 30]. Зрештою, ліричний герой і сам себе відчуває чужинцем, але річ не лише в зміні простору, а в самотності, відчутті екзистенційного бездом'я, проте негативна рефлексія ліричного героя-мандрівника у думках сучасників не робить український етнотип гетереобразом в авторській рецепції, а лише частково надає йому рис відчуженості.

Індивід, що не усвідомлює себе представником якогось етносу (не обов'язково генетично рідного), на думку Хуго Дизерінка, не може бути до кінця щасливим, оскільки почуття приналежності до певного народу — це потреба і «людська істота модерного часу задовольняє цю потребу (як усім відомо) через національні почуття» [3, с. 391–392], що дають їй відчуття прихистку. Тому особа, яка через певні причини має проблеми з етноідентифікацією, позбавлена того екзистенційного притулку. Ось чому ліричному героєві поетичних текстів Василя Махна, як і самому письменникові, болить те, що він уже став *іншим* навіть для *свого* попри чітке самоусвідомлення себе представником українського етносу: «*все нормально — мені не проблемно / я зарив — наче лис — під Тернополем / серце*» [9, с. 33].

Пошуки власної ідентичності також виражені в поетичних рядках письменника символічно крізь елементи простору. Одним із таких є мандрівки велосипедом рідним краєм: «*мені пригадався старий безколісний ровер / куплений у 50-х: належав тоді Федьови / а в 60-х кури сиділи на рамі / я примірявся до нього але не поїдеш*» [9, с. 15]. Спогади дитинства повертають ліричного героя в той час, коли він ще був частиною українського простору й ідентифікував себе як представника українського етнотипу впевнено. Однак зрозуміло, що на тому велосипеді, який є символом дитинства, вже «не поїдеш». Поезія Василя Махна засвідчує віддаленість власної особистості від минулого, оскільки його ліричний герой повсякчас пережи-

ває значні світоглядні та аксіологічні зміни внаслідок кочівництва й декодування культур *інших*. Таким чином, змінюється й рецепція самообразу українця внаслідок повільного часткового відчуження письменника від батьківщини. Врешті, український етнообраз в авторській рецепції в минулому набуває більш теплих та приємних рис, на відмінну від самообразу в теперішньому, який частково трансформується в гетереобраз, точніше ліричний герой Василя Махна, що ідентифікує себе українцем, набуває рис іміджу *чужого* в рецепції українського етнотипу.

Висновки і пропозиції. Отже, попри переїзд Василя Махна з України в Америку, мандрівний спосіб життя український етнотип в авторській репрезентації залишається самообразом, оскільки письменник не перестає себе ідентифікувати українцем. Самообраз у творчості Василя Махна здебільшого постає у вигляді спогадів, виражених згадками про рідних людей поета: матір, батька, діда, прадіда тощо. Іміджі *свого* набувають теплих і затишних характеристик у рецепції письменника, водночас самообрази-близькі трохи ідеалізовані, оскільки зображені такими, якими їх хоче пам'ятати ліричний герой чи автор. У поетичній ретроспекції ліричні герої, які в текстах Василя Махна часто ототожнені з образом самого автора, відчувають себе *своїми* серед іміджів українців. Самообраз у поезіях також репрезентовано випадковими представниками українського етносу, але вже не за допомогою спогадів ліричних героїв, а в теперішньому. Українці-сучасники в авторській рецепції вже частково набувають рис відчуженості. Основним же залишається сприйняття ліричного героя в свідомості цих іміджів: поет-емігрант став гетереобразом у рецепції власного етносу. Ностальгійне зображення образів рідних і відчуття себе чужинцем серед сучасників указує на те, що нині письменник розуміє свою віддаленість від українського етносу, але все одно не перестає себе з ним ідентифікувати, оскільки його ліричний герой болісно сприймає те, що став *чужим* у рецепції багатьох *своїх* співвітчизників.

Етносвідомість, її вплив на тексти, диференціація гетеро- та самообразів, категорій *свого/чужого* (або ж *свого/іншого*) заслуговують на подальше дослідження в сфері літературознавства не лише на прикладі поетичних текстів Василя Махна, а у різножанрових творах письменників, оскільки порушені й аналізовані питання не втрачають, а навпаки — набувають актуальності в епоху глобалізму, коли кордони стають усе більше розмитими, а питання самоідентифікації — складнішим.

Список літератури:

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
2. Гундорова Т. Василь Махно, або Як стати американським поетом : вступна стаття. *Махно В. Поет, океан і риба: вибрані вірші (1993–2018)*. Харків : Фоліо, 2019. С. 3–14.
3. Дизерінк Х. Імагологія та питання етнічної приналежності. *Літературна компаративістика*. К. : Стилос, 2011. Вип. IV. Ч. II. С. 382–395.
4. Калинюшко О. Мандри як еміграція: літературний персонаж у пошуках самоідентичності (збірка оповідань Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов»). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Літературознавство»*. 2016. № 1 (326). С. 127–132.
5. Кочерга С. Пограниччя як текст: ретроспекція сучасної романістики. Геопоетичні студії. *Науковий альманах. Феномен місця / за ред. Х. Семерин. Острог : Видавництво НаУОА, 2020. Вип. 5. С. 6–15.*
6. Лірсен Дж. Імагологія: історія і метод. *Літературна компаративістика*. К. : Стилос, 2011. Вип. IV. Ч. II. С. 362–376.
7. Махно В. Одновітрильний дім. Львів : ВСЛ, 2021. 144 с.
8. Махно В. Поет, океан і риба : вибрані вірші (1993–2018). Харків : Фоліо, 2019. 496 с.
9. Махно В. Ровер: вибрані вірші та есеї 2011–2014. Тернопіль : Крок, 2015. 230 с.
10. Рубчак Б. Кам'яні баби чи світовид? С. 89–100. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Struk-mem/Rubchak-Works/Kamiani-baby.pdf> (дата звернення: 30.12.2021 р.).
11. Сінченко О. «Безгрунтянство» як екзистенціальна проблема в повісті «Без ґрунту» В. Домонтовича й «Еней та життя інших» Юрія Косача. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 159–167.

Demchuk O. A. UKRAINIAN ETHNOTYPE AS AN AUTO-IMAGE IN THE VASYL MAKHNO'S POETIC TEXTS

The article analyzes the Ukrainian ethnotype in the poetic texts of Vasyl Makhno using the imagological method, focuses on the issue of national self-identification of the author and its reflection in the writer's work. Scientific research reveals the influence of migration, wandering lifestyle, intellectual nomadism and familiarity with different cultural, political, historical and geographical environments on the author's ethnic identification. It is quite obvious that moving from Ukraine to America, frequent travel, being among various ethnic groups affected the ideology and axiology and views of Vasyl Makhno, which in turn are reproduced in the writer's poetic texts. As a result, the issue of the Ukrainian ethno-image representation specifics in the author's work is debatable and relevant. In the writer's the Ukrainian ethnotype is auto-image, because the author still identifies himself with Ukrainian despite being among the American ethnos. That is why this studio examines how the Ukrainian ethnotype appears in the Vasyl Makhno's poetry, the specific of its representation, author's reception of auto-images and functioning of Own images in the texts.

The Ukrainian ethnotype is represented in Vasyl Makhno's poetic texts through the prism of memories, representatives of this ethnoimage are usually writer's family, friends or relatives. The auto-images in retrospective representation acquires the character of the nostalgic and sad framing. Ppeople-memories in author's reception are quit idealized, far from reality; they are the reflections of writer's memory. The lyrical hero feels himself like Own among auto-images memories.

The Ukrainian ethnotype in Vasyl Makhno's poetry is also represented by random people, contemporaries. The reception of the representatives of the current ethnic group of Ukrainians acquires a different color than the representatives of the past, due to the long life of the writer outside this ethnic group. In addition, Vasyl Makhno's lyrical hero reacts painfully to the visions of Ukrainian contemporaries citizens, who obviously consider him a stranger and doesn't trust him, because the poet-emigrant acquires the Other features in the reception of his ethnic type representatives.

Key words: Own/Other; ethnotype, auto-image, imagology, ethnic identity.